

Павло Ткачук

УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Військове будівництво як система економічних, суспільно-політичних і військових заходів із метою утворення національної армії та Сухопутних військ у її складі в Україні пройшло досить складний шлях. Його закономірності вимагали в 1917–1918 рр. дотримання найважливіших напрямків: економічного забезпечення потреб війська, використання досягнень науки і техніки, зокрема озброєння і методів ведення боротьби, морально-психологічної та політичної підготовки населення до війни, організації власних гідно укомплектованих, боєздатних Збройних сил.

У запропонованій статті продовжено дослідження проблеми українізації російського війська в 1917 р., які започаткували в 90-ті роки Л.Дещинський, В.Голубко, В.Верстюк, Н.Барановська, Я.Тинченко та інші київські та львівські історики. Водночас на базі нових архівних документів автор прагнув уточнити хроніку будівництва армії Української Народної Республіки.

Процес відновлення української державності під проводом Центральної Ради, відтак військового будівництва розпочався в екстремальних умовах воєнного часу, коли у Східній Галичині, Волині та Буковині точилися великі битви російської армії з австро-німецькими військами. Саме прикарпатськими землями проліг один із найчисленніших і боєздатних фронтів Російської імперії – Південно-Західний у складі 7, 8, 11-ї та Окремої армій, який станом на лютий 1917 р. мав 2,3 млн. солдатів і офіцерів [11]. Крім того, на півдні України розгорнуто Румунський фронт (4, 6, 9-та армії) та Чорноморський флот. Близько 0,4. млн вояків знаходилися в тилкових частинах і гарнізонах Наддніпрянщини. За підрахунками В.Голубка, безпосередньо у фронтових арміях і на флоті, що вели бойові дії на території України 1917 р., перебувало 3,8. млн. вояків російської армії [4, 24].

Безперечно, що після Лютневої революції солдатські маси не могли залишатися осторонь процесів демократизації суспільного життя в країні та піднесення національного руху, який особливо

активно проявився на Наддніпрянщині. Це ще раз засвідчив Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, скликаний 18 травня 1917 р. у Києві. 700 делегатів від усіх фронтів виявили велику зацікавленість процесом військового будівництва, творенням власної армії. Але якраз у цій галузі керівництво Центральної Ради виявило суттєве відставання від революційних настроїв солдатських мас, оскільки прагнуло лише автономії в рамках Російської Федерації і вважало зайвим творити власні збройні сили [21].

Автономістам-соціалістам під проводом В. Винниченка і М. Грушевського протистояло опозиційне політичне крило на чолі з відомим державником-самостійником М. Міхновським, яке вимагало негайного проголошення незалежності України і створення власної регулярної армії для її оборони. З чималими труднощами керівництво Центральної Ради стримувало енергію учасників Першого всеукраїнського та інших регіональних військових з'їздів і спрямовувало український військовий рух у русло регульованої командуванням російської армії українізації її частин, тобто створення національних частин, але у складі війська Тимчасового уряду й під командуванням і контролем його генералів. До речі, російський генералітет восени 1917 р. досить активно сприяв цьому процесові, оскільки в період масового розкладу російської армії саме українізовані частини залишалися боєздатними. Командувач Румунського фронту генерал Д. Щербачов у ті дні писав головнокомандувачу російської армії генералові М. Духоніну, що необхідно всіляко сприяти зміцненню України, зокрема українізації армії, яка забезпечить стабільність і порядок на своїй території [22, 82].

Отже, головним змістом першого етапу військового будівництва в Україні стала українізація частин російської армії, процес якої розгорнувся досить широко. Деякі історики, зокрема галичанин З. Стефанів, вважають, що він охопив півтора мільйона українських воєнків, об'єднаних у полки, дивізії, корпуси [13, 370]. За підрахунками київського історика Я. Тинченка, безпосередньо на фронтах російської армії було українізовано набагато менше – близько 140 тис., із них на Південно-Західному – близько 42 тис., Румунському – до 20 тис., решта – на Північному фронті та залогах українських міст [26, 66]. Близькими до цих даних є підрахунки Н. Барановської, яка вважає: у жовтні 1917 р. у складі Південно-Західного і Румунського фронтів українізували повністю 42 і частково 11 полків, що всього мали 79 тис. воєнків [1, 16]. За підрахунками Л. Дециньського в українізованих військових формуваннях наприкінці листопада – з початку груд-

ня 1917 р. служило 0,5 млн. чоловік, з них в укомплектованих бойових одиницях удвічі менше [9, 9].

Важливим досягненням українізації стало формування у липні під Проскурвом 1-го Українського корпусу (18 тис. чоловік) під командуванням генерал-лейтенанта П.Скоропадського. Як згадував генерал, він спочатку досить скептично оцінив цей процес, але за наказом командувача фронтом генерала Л.Корнілова змушений був першим на Наддніпрянщині українізувати свій корпус. Значну допомогу йому надали Я.Сафонов, Я.Гандзюк, інспектор артилерії корпусу генерал О.Акерман, полковник М.Капустянський, які згодом служили в українській армії [25, 64-130]. У вересні 1917 р. сформовано 2-й Український корпус на чолі з генералом Г.Мандрикою, однією з дивізій якого командував генерал О.Осецький – майбутній військовий міністр УНР.

Отже, процес українізації російської армії в 1917 р., як слушно зауважив львівський історик А.Харук, виявив могутнє національне піднесення, яке було стихійним на початках, але поступово набувало організованих форм; український військовий рух “став важливою складовою частиною загальнонаціональної визвольної боротьби” [29, 19]. Водночас він був властивим для частин усіх родів зброї, але найактивніше розгортався в піхоті, кавалерії та артилерії. Керівництво процесом українізації, тобто перетворенням військових частин у національні шляхом зосередження в них солдатів і офіцерів українців, взяв на себе Генеральний військовий комітет С.Петлюри, який мав спеціальні відділи, зокрема мобілізаційний та організаційний. Тимчасовий уряд і головне командування російської армії змушені були дати дозвіл на українізацію частин, які здебільшого зберігали свою боєздатність на відміну від російських частин, але швидко розклалися під впливом більшовицької пропаганди солдатських комітетів. Відтак цей процес швидко розповсюджувався на всіх фронтах російської армії, навіть за межами України. У першу чергу українізація охопила 39-й армійський корпус генерала від інфантерії С.Степницького Особливої армії, який дислокувався на Волині. Його командир досить прихильно відносився до українців, яких у корпусі було до 80%. Згодом він виїхав до Києва й за Гетьманату очолював 3-й Київський армійський корпус [17, 188].

У червні розгорнулася українізація в 6-му армійському корпусі генерала В. фон Нотбека на Південно-Західному фронті. Вона охопила його 416 та 155-й піхотні дивізії. Тоді ж на Румунському фронті процес українізації розгорнувся зразу в чотирьох корпусах. Зок-

рема, в 7-му корпусі йому активно сприяв командир, українець (уродженець м. Чугуєва) генерал-лейтенант Микола Юнаків. Згодом він служив в українських арміях Центральної Ради, Гетьманату і Директорії УНР. Ініціатором українізації в 6-му армійському корпусі став командир 258-го Кишинівського полку полковник (згодом генерал Армії УНР) Гаврило Базильський, який українізував 65-ту піхотну дивізію (5000 багнетів, 500 шабель, 20 гармат) і згодом привів її до Кам'яця-Подільського в розпорядження Центральної Ради. Щоправда, за розпорядженням керівництва Центральної Ради її розформували [15, 217-218].

Зростанню чисельності й організаційному оформленню українізованих формацій, які зберігали свою боєздатність і дисципліну, сприяло прихильне ставлення частин вищого командування російської армії. У червні 1917 р. на Південно-Західному фронті було українізовано 17 дивізій. Прикладом служила українізація 34-го армійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Павла Скоропадського [25, 70-73]. Водночас, як зауважив генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко, “в Одесі та інших містах “українізація” запасних полків йшла поруч із “большевизацією” й невідомо було ще, хто подужає” [20, 56].

Всього наприкінці 1917 р. в українських корпусах, дивізіях, полках та інших частинах нараховувалося близько 1,3 млн. солдатів і офіцерів [26, 232-235]. На жаль, усіх їх повноцінно залучити на бік УНР так і не вдалося. У зв'язку з цим М. Грушевський писав: “З другої половини грудня 1917 р. становище України стало ще більш грізним. Большевицька агітація не проходила без сліду. У війську пішов новий розклад. Відділи, що стояли на фронті і в тилу, розграбовували і розкрадали військово майно, решту кидали на погибель і розходилися самочинно додому...” [8, 26].

Підсумовуючи перший етап військового будівництва й утворення Сухопутних військ національної армії в добу Центральної Ради, слід відзначити, що відмова від формування власних збройних сил на загальноприйнятих принципах під впливом певних об'єктивних і суб'єктивних чинників і сподівання отримати в особі українізованих полків, дивізій та корпусів з великою чисельністю особового складу надійних захисників незалежної України виявилися необгрунтованими. Величезна військова сила – 150–300 тис. вояків розвалилася в результаті цілеспрямованих заходів більшовицької партії: тотальної пропаганди, проголошеної загальної демобілізації тощо. Відтак, зовсім малопотужними силами російських загонів Муравйова, Бер-

зіна та інших у ході короткотривалої українсько-більшовицької війни (грудень 1917 р. – березень 1918 р.) вдалося зайняти Київ і майже всю територію України [24, 68-88]. Їм протистояли сформовані національні частини – Гайдамацький Кіш Слобідської України С.Петлюри, Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців Є.Коновальця та деякі інші (загалом лише 3 тис. вояків) [9, 9].

Сучасна військова історіографія, зокрема періоду національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Центральної Ради та Директорії УНР, дуже часто критично аналізує ті надзвичайно складні події 1917–1920-х рр., негативно оцінює військово-політичний провід, його концепцію війни і військового будівництва, стратегію ведення війни. Ніби, закидає історикам Т.Махно, “керманичі першої української республіки взагалі геть усі були нездарями”, відтак, “і держава сама по собі була кепська, і військо, мовляв, було такою собі масовкою до безсмертної опери Гулака-Артемовського” [28].

Дійсно, українізовані полки, дивізії і корпуси, які мали десятки тисяч вояків, не надали належної підтримки Центральній Раді. Одним із перших хибних кроків у військовому будівництві став Закон “Про утворення Українського Народного Війська” від 3 січня 1918 р. Згідно з ним, затверджено територіальний міліцейський принцип комплектування війська знизу: добровольці за плату вступали в армію на місцях, із них формували сотні, курені, полки, причому служба не була обов’язковою, а мобілізація оголошувалася лише у випадку війни. Закон передбачав створення трьох корпусів: Київського, Харківського і Одеського [14, 55].

Наступним хибним кроком на шляху військового будівництва став наказ про правове регулювання внутрішнього життя війська від 10 лютого, яким було проголошено рівність у правах усіх військовослужбовців і скасовано ранги – військові звання і відзнаки. Затверджувалася виборність старшин на посади командирів сотень і куренів. Дисциплінарні повноваження від командирів передавалися відповідним радам. Щоправда, Військовий Секретаріат свідомо порушував ці новачі й обмежився лише скасуванням військових звань [34, 70].

Ретроспективний аналіз військового будівництва та ходу визвольної війни, безперечно, виявив певні недоліки й помилки, які зумовили або спричинили невдачі та в остаточному результаті поразку визвольних змагань. Проте, нехай із деяким запізненням, нерішучістю проводу внаслідок низки об’єктивних і суб’єктивних причин, зусиллями урядів, сотень і тисяч досвідчених і відданих українській справі військовиків таки будувалися нова армія, нові

Збройні сили республіки на нових концептуальних і засадах, і принципах, які частково враховували соціально-політичні, економічні та морально-психологічні фактори, мету збройної боротьби. Важливу роль у становленні Сухопутних сил Армії УНР відіграли генерали і офіцери Генерального штабу, здебільшого уродженці Наддніпрянщини, які добровільно зголосилися на службу й від початку військового будівництва Центральної Ради навесні–влітку 1917 р. віддавали свій багатий досвід і знання організації українського війська для захисту молодої незалежної держави. Зауважимо, що у всіх формаціях Центральної Ради, Гетьманату, УНР, ЗУНР служило близько 500 генералів і адміралів.

Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 р. – березень 1918 р.) переконливо засвідчила, що марно покладати оборону завоювань Української революції на стихійно утворені чи українізовані військові частини, в яких внаслідок хибних концепцій з військового будівництва панували виборність командирів і були відсутні елементарна субординація та дисципліна. Лише поразки у протибільшовицькій війні змусили керівництво УНР радикально переглянути концепції та правові основи розбудови власних збройних сил. Лише 15 березня 1918 р. військовий міністр полковник О. Жуковський на засіданні уряду накреслив основні напрямки нової військової політики, метою якої було формування регулярної національної армії на нових концептуальних засадах. Він стверджував необхідність впровадження єдиноначальства, суворої дисципліни, зміцнення авторитету командного складу, а також пропонував заснувати військове училище, Академію Генштабу й збільшити армію до 600 тис. осіб. Уряд схвалив усі пропозиції міністра й доручив внести відповідний законопроект до Центральної Ради [34, 70].

Отримавши підтримку вищих органів держави, О. Жуковський утворив спеціальну групу у складі досвідчених генералів і офіцерів Генерального штабу: О. Осецького, О. Сливинського, М. Ковалів-Медзвезького, О. Остафієва, В. Буйницького, В. Стойкіна та ін. Їм же доручив опрацювати концептуальні та правові основи будівництва регулярної армії. Опираючись на світовий досвід і традиції, військовики враховували складну військово-політичну ситуацію в Україні, яка ще не була повністю звільнена від окупантів, що не дозволяло повна використати її людські й матеріальні ресурси. Проте їх проект були опрацьовані на перспективу територіальної цілісності. Водночас розбудова війська передбачала утворення, по суті, лише боєздатних Сухопутних сил армії республіки й на цьому

етапі не торкалася інших видів: військово-морських, військово-повітряних сил [4, 194-196].

Насамперед була розроблена система військового управління та укомплектування. Планувалося, що кожна губернія мала сформувати армійський корпус шляхом підпорядкування дислокованих на її території українізованих військових частин і проведення мобілізації. Таким способом творилося вісім корпусів: Волинський, Подільський, Херсонський, Київський, Чернігівський, Полтавський, Харківський, Катеринославський. Їх складала 12 піхотних, 2 стрілецьких, 3 кінних дивізій, гарматні, інженерні та інші частини. До новостворених армійських корпусів включалися й становили їх основу існуючі в регіоні управління і штаби корпусів, дивізій та інших формацій. Зрештою, на службу в Армію УНР запрошено чимало талановитих високоосвічених, із фронтовим досвідом генералів і старших офіцерів. На керівні посади були призначені: начальником Генштабу – полковник О.Сливинський, начальником Головного штабу – генерал О.Осецький, заступником військового міністра – генерал О.Греков, командиром Подільського корпусу – генерал П.Єрошевич, Волинського – генерал С.Дядюша, Київського – генерал І.Мартинюк, а також командирами дивізій М.Батранець, В.Клименко, О.Лігнау, А.Діденко, М.Волховський та ін.

Забезпечення армії особовим складом планувалося здійснити призовом на військову службу поборовців 18–19 років, загалом 250 тис., що дозволило б збільшити чисельність війська до 600 тис. осіб. Утім, існувало чимало складнощів щодо комплектування війська командними кадрами. Адже, за планами міністра О.Жуковського, слід було призначити 360 командирів лише ланки курінь-корпус військовиків-українців рангом вище капітана. Крім того, комплектувалися інші частини і підрозділи. Слід було також призначити губернських і повітових військових комісарів, на яких покладалися важливі функції в процесі військового будівництва: облік військовозобов'язаних, призов на службу і початковий вишкіл поборовців, забезпечення дислокованих на їх території військових формувань [35, 25; 36, 30-31].

Чимало дослідників зародження і розвитку збройних сил доби Української революції, зокрема Л.Шанковський, В.Голубко, Я.Тинченко, О.Реєнт, вважають, що у ході в цілому невдалої зимової кампанії 1918 р., таки викристалізувалася регулярна Армія УНР, щоправда малочисельна (близько трьох тисяч козаків). У лютому 1918 р. її складав, по суті, один Запорізький загін під командуванням генерала К.Прісовського. Навесні його реорганізовано у 1-шу Запорізь-

ку дивізію, яку очолив генерал О.Натієв. До її складу входили:

– 1-й Запорізький ім. гетьмана П.Дорошенка піхотний полк полковника О.Загородського;

– 2-й Запорізький піхотний полк полковника І.Болбачана;

– 3-й Запорізький ім. гетьмана Б.Хмельницького піхотний полк полковника О.Шаповала;

– 3-й Гайдамацький піхотний полк полковника В.Сікевича;

– Кінний полк ім. кошового К.Гордієнка полковника В.Петріва та гарматний, інженерний полки, автопанцерний дивізіон і ін. [13, 382].

У березні 1918 р. у ході спільного з австро-німецькими військами походу українська армія поступово зростала за рахунок добровольців. Однією з кращих її формацій став утворений на базі куреня 1-й полк Січових Стрільців під командуванням полковника Євгена Коновальця (чисельністю близько трьох тисяч галичан і наддніпрянців). Він став одним із найбоєздатніших і вірних українській справі військових полків регулярної армії. До його складу входили два піхотних куреня по чотири сотні, кінна розвідка (50 шабель), гарматна батарея (вісім 76,2-мм польових гармат), запасний курінь (дві піхотні і дві кулеметні сотні) та інші підрозділи. Військово-політичний провід УНР дуже високо цінував бойові якості січовиків та їх заслуги. У спеціальному наказі тих днів Військового міністерства відзначалося: “Січове Стрілецтво виявило себе вірною підтримкою уряду і високобойовою та дисциплінованою частиною. Тому уряд вирішив вибрати якраз Січових Стрільців як гвардію України” [32, 1]. Це була єдина військова формація періоду національно-визвольних змагань, удостоєна високого звання гвардійської. Причому першим це найменування їй надав М.Грушевський.

Таким чином, на кінець березня 1918 р. регулярна Армія УНР вже нараховувала близько 15 тис. вояків. Її ядром були 1-ша Запорізька дивізія та 1-й полк Січових Стрільців. Війна змусила уряд докорінним чином міняти ставлення до військового будівництва, продовжувати процес утворення боєздатних збройних сил. Одним із шляхів могло бути залучення до війська значної кількості військовополонених українців у таборах Німеччини та Австрії (близько 100 тис. в таборах Німеччини). З березня 1918 р. уряд закликав усіх військовополонених вступати до Армії УНР. Зрештою, вже у лютому зусиллями фактордонного Союзу Визволення України в таборах розгорнуто формування українських військових частин. Суттєву моральну і матеріальну підтримку акції надавала Німеччина. Впродовж місяця дивізія Синьожупанників зосередилася в районі Кове-

ля. Її командиром був генерал В.Зелінський (пізніше генерал-полковник Армії УНР), який потрапив у полон під час війни, а начальником штабу -полковник Генерального штабу В.Янів. Дивізія складалася з чотирьох піхотних, кінного і гарматного полків і мала близько 6000 козаків і 300 старшин. Її полки очолювали досвідчені офіцери колишньої російської армії: полковники І.Блоха (2-й полк ім. Залізняка), І.Малохатка (3-й полк ім. І.Богуна), М.Чехівський (4-й полк ім. П.Дорошенка), М.Шаповал (1-й Кінний полк), усі щирі українці, готові завзято боротися за незалежність Батьківщини. 24 березня дивізія прибула до Києва і справила добре враження на М.Грушевського та нового військового міністра О.Жуковського. Проте безпідставно було усунуто з посади генерала Зелінського й замінено генералом І.Мартинюком. Несподівано для військовиків Синьої дивізії наказом Жуковського вона була 25 квітня розформована [11, 22, 42-434]. Паралельно в австрійських таборах сформовано Сіру дивізію (за кольором одностроїв), яка остаточно доукомплектувалася у Володимирі-Волинському. У середині травня 1918 р. її чисельність склала близько 20 тис. козаків і старшин. Очолив її генерал В.Сокира-Яхонтов. Командирами полків стали талановиті й високоосвічені полковники. Зокрема, командир 1-го піхотного полку Антін Пузицький закінчив кадетський корпус, Одеське юнкерське училище і Миколаївську академію Генерального штабу. Згодом від став генералом Армії УНР. Його полк мав три піших курені, гарматну батарею (чотири 76-мм польові гармати), кулеметну команду, розвідувальну і саперну чоти, всього близько 4000 бійців і командирів [33, 66].

Після прибуття до Києва Сіру дивізію очолив генерал-лейтенант Ф.Василів-Чечель. Вже у часи Гетьманату дивізія (15 тис. козаків) була скерована на Чернігівщину для охорони північних кордонів України. Ще у березні вона отримала найменування 1-ї стрілецької козацької дивізії. Таким чином, другий етап розбудови армії та її Сухопутних військ був помітним поворотом у концепції військово-політичного провладу України на користь формування регулярної армії. Саме тоді М.Грушевський нарешті заявив, що державі потрібна "хоч невеличка, але добра, тверда, дисциплінована армія" [7, 174]. У свою чергу міністр О.Жуковський ствердив, що армію слід розбудовувати на принципах єдиноначалля, суворої дисципліни, виведення поза сферу політики. Наприкінці березня вийшов наказ про заборону рад, комітетів у частинах, мітингів і політичних маніфестацій. У цьому напрямку окремі командири дивізій і полків

пішли ще далі. Полковник О.Пилькевич, згодом генерал Армії УНР, виступив у найвпливовішій урядовій газеті “Нова Рада” із закликом розбудувати регулярну армію на принципах воєнної науки, ліквідувати виборність командирів, перейти від добровольності до планового призову в армію та ін. [18].

Військове міністерство за участю залучених генералів і полковників Генерального штабу колишньої російської армії, на жаль, лише навесні 1918 р. приступило до створення національної регулярної армії планово і цілеспрямовано. Насамперед здійснено переорієнтацію попереднього курсу військового будівництва. Опрацьованими планами передбачалося розпустити всі нерегулярні частини і загони доби революції, у червні 1918 р. призвати на службу юнаків на основі Закону про загальну військову повинність, сформувати 20 нових стрілецьких дивізій [30, 8].

Слід відзначити, що такий же шлях пройшли її супротивники – армії червоної та білої Росії й Польщі, які творилися у ході війни. Зокрема, хоча Ленін ще в грудні 1917 р. дійшов висновку щодо формування регулярної кадрової армії, на зміну розкладеним і деморалізованим військам царської Росії, її перші частини творилися на основі добровольності. Причому тодішній наркомвоєнмор Л. Троцький і нарком П. Дибенко ще у березні 1918 р. дотримувалися цієї точки зору на проблему комплектування армії, до того ж виступали за виборність командирів до батальйону дивізіону включно. Проте принцип добровільності з перших кроків виявився невдалим. За підрахунками російського історика М. Молодцигіна, у червні-серпні 1918 р. із 142 повітів Росії лише в 39 вдалося сформувати добровольчі загони, причому 25% повітів дали всього по сто добровольців, а 17- жодного [16, 115].

Відтак, 29 травня В. Ленін підписав декрет “Про примусовий набір до Червоної Армії”, згідно з яким планувалося сформувати 60 дивізій по 27 тис. бійців у кожній. Проте цей план провалили. І лише в результаті жорстких репресивно-організаційних заходів до лютого 1919 р. мобілізували 430 тис., а до кінця року – 2 млн. 456 тис. осіб. Щоправда, цей процес супроводжувався масовим дезертирством. Всього за 1919 р. дезертирували з армії близько 800 тис. призваних до війська, у деякі місяці і до 180 тис. (8–9 дивізій) [16, 184].

У квітні військове міністерство УНР оголосило реєстр військово-вих частин нової армії, до якого увійшли 40 піхотних, 8 стрілецьких, 7 кінних полків, які повинні були скласти 14 дивізій. За свідченнями генерала О. Удовиченка, навесні 1918 р. армія нараховувала

35 тис. багнетів, 1500 шабель, 60 гармат у складі існуючого Запорізького корпусу, Синьої і Сірої дивізій та полку Січових Стрільців. Тобто плани розгортання армії від 17 квітня, оголошені О. Жуківським, включали формування нових восьми корпусів: Київського (генерал І. Мартинюк), Волинського (генерал С. Дядюша), Подільського (генерал Ф. Колодій), Чернігівського (генерал О. Дорошківич), Полтавського (генерал О. Осецький) та Харківського (генерал Г. Васильченко) не були здійснені. Власне, міністр передбачав їх реалізувати у червні–липні 1918 р. [35, 25].

Між тим в результаті наростання політичної кризи в державі 29 квітня стався переворот, і до влади прийшов генерал П. Скоропадський, який оголосив утворення Української держави за устроєм Гетьманату. Центральна Рада не знайшла надійної опори в армії, насамперед внаслідок її нечисельності і недостатньої боєздатності, до яких спричинилися серйозні помилки проводу держави у військовому будівництві.

Джерела та література

1. Барановська Н. Українізація Південно-Західного фронту і VIII армії Румунського фронту восени 1917 р. // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка” “Армія і держава”. – 2001. – № 431.
2. Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. – Київ, 1992.
3. Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. Грушевський М.С. Коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996.
4. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997.
5. Голубко В. Імперська політика більшовицького режиму щодо українізованих частин у 1917 році // Військово-науковий вісник. – Львів, 2000. – Вип. 1.
6. Горелов М. Міхновський М. і українізація війська // Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття. Міжнар. наук.-теорет. конф. 20–21 листопада.
7. Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1992.
8. Грушевський М.С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К., 1992.
9. Дещинський Л. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню збройних сил: історія і сучасність // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава і армія”. – 2001. – № 408.
10. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам бельх. – Москва, 1997.

11. Зелінський В. Синьожупанники. – Берлін, 1938.
12. Іванис В. Симон Петлора – президент України. – Дрогобич, 1991.
13. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). Вид. 4-те. – Львів, 1992.
14. Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано-Франківськ, 1997.
15. Литвин М., Науменко К. Збройні Сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірала. – Львів; Харків, 2007.
16. Молодцьгін М. Красная Армия: рождение и становление. 1917–1920. – Москва, 1997.
17. Науменко Ю. На переломі: причинки з історії українізації більшовицької української армії. Луцьк–Рівне 1917 р. // За державність. Зб. 5. – Каліш, 1935.
18. Нова Рада. – 1918. – 16 квітня.
19. Нова Рада. – 1917. – 3 червня.
20. Омелянович-Павленко М. Спогади командира (1917–1920). – Київ, 2007.
21. Рабочая газета. – 1917. – 12 апреля.
22. Разложение армии в 1917 году. Сб. документов. – Москва; Ленинград, 1925.
23. Российский государственный военно-исторический архив. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3793. – Л. 9^а.
24. Рубльов О., Ресніт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К., 1999.
25. Скоропадський Павло. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; Філадельфія, 1995.
26. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки. – Київ, 1995.
27. Томюк І. Організація державної влади і армії у контексті українських визвольних змагань // Військово-науковий вісник. – Вип. 7. – Львів, 2005.
28. Українська газета. – 2007. – 25 січня.
29. Харук А.І. Становлення Військово-Повітряних Сил України в 1917 р. // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка” “Армія і держава”. – 2001. – № 431.
30. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 25.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 12.
32. ЦДАВОВУ. – Ф. 1076. – Оп. 2. – Спр. 6.
33. ЦДАВОВУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 39.
34. ЦДАВОВУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 17.
35. ЦДАВОВУ. – Ф. 1074. – Оп. 1. – Спр. 11.
36. ЦДАВОВУ. – Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 4.